

# Ýüz ýyllyk syr

Category: Kitapcy, Söhbetdeşlik, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Ýüz ýyllyk syr ÝÜZ ÝYLLYK SYR

Öldürilende ýaňy 39 ýaşyndady...

Kakasy osmanly we respublika döwürlerinde häkimlik eden Möwlewizada Aly Ryza (Özütürk). Ejesi Samsun munisipialetiniň başlygy Halil Hilmi beýiň gyzy Memnun hanym.

Başlangyç bilimi Ierusalimde we Damaskda, orta bilimi Erzurumda aldy. «Babýaly Ewrak» otagynda işläp, Stambul hukuk mekdebini tamamlady. Parižiň Sorbonn syýasy ylymlar mekdebine okamaga gitdi.

Talyplyk ýoldaşy TKP-niň lideri doktor Şefik Hüsnüniň goldamagynda ittihatçylar bilen aragatnaşyk açdy. Osmanly talyplar bileleşiginiň başlygy wezipesinde işledi. «Türkiýede ekerançylyk kreditleriniň guramaçylygy» ylmy işini ýazdy.

Stambula dolanyp gelende Ýokary söwda mekdebinde (Ticaret Mekteb-i Ali), Ýokary mugallymlar mekdebinde (Darülmualimin-i Aliye) we Soltanlyk mekdebinde (Mekteb-i Sultani) hukukdan we ykdysadyýetden okatdy.

«Tanin» we «Servet-i Fünun» ýaly gazetlere makalalaryny çykartdy. Fransuz sosiology Selestene Bugleniň «Sosiologiýa näme?» («İlm-i İçtimai nedir?») eserini türk diline terjime etdi. Barha çunlaşýan Gündogar meselesi-kolonializminiň üstünde işledi. «Medeniýetleşme wezipesi» («Vazife-i Temdin») kitapçasyny ýazdy.

«İttihat ve Terakki»-niň 1911-nji ýylda Selanikde geçen kongresine delegat bolup gatnaşdy. Orta atylýan meselelere oňyn we real çözügüt tapmakdan ejiz gelýärler diýip düşünyändigini üçin ittihatçylar bilen ýoluny aýyrdy.

«Türk ojaklarynyň» esaslandyryjysy Ahmet Feritiň ýolbaşçylyk edýän we arasynda türkçi ideolog Ýusup Akçuranyň hem bolan «Milli Meşrutîýet» fyrkasyny gurmaga gatnaşdy.

«Türkleriň hem öz milli ykballaryny kesgitlemegiň wagty gelip ýetdi» manifestini ýazdylar...

1913-nji ýylyň 11-nji iýunynda sadrazam (baş wezir) Mahmyt Şewket paşanyň garşysyna gurnalan kast edilşiği peýläp «ýeke partiýaly režimiň» bolmagyny islän ittihatçylaryň Sinopa sürgüne iberen garşydaş 600 adamsynyň biridi...

### • **SOSIALIST MUSULMANLAR**

1914-nji ýylyň 24-nji maýynda on dört ýoldaşy bilen Russiýa gaçdy...

Baş günden soň Balaklaw-Ýaltada labyr taşlady. Pyýadalap Sewastopola geldiler. Polisiýa gaçgaklary «Kazan» gazetiniň binasyna ýerleşdirdi.

Ertesi gün Stambuldaky tanşy Ýusup Akçuranyň giýewi türkçiturançy Ysmaýyl Gaspyralynyň öýüne myhman boldy. Gaspyraly öz çykarýan «Tercüman» gazetini üçin onuň bilen giňişleýin söhbetdeşlik gurady.

Ýigrimi günden soň Bakuwa gitdi. Milli, demokratik türk döwletini gurmagy maksat edinen Mämmet Emin Resulzada bilen görüşdi. Onuň eýeçilik edýän «İkbal» gazetinde Osmanlynyň Birinji jahan urşuna gatnaşmagyna garşy çykýan «Türkiýäniň bähbidi we dynçlygy» ýaly (“Türkiye’nin Menfaati ve Selameti”) makalalary ýazdy.

Osmanly urşa girensoň, Russiýa öz çägindeki 975 türk Moskwa-Kiýew aralygyndaky Kaluga konslagerine iberdi. Görgüli, sürgünden gaçjak bolup, sürgüne uçrady...

Soňra Uralsk konslagerine ugradyldy. Ol ýerde dünýägaraýşynda özgerişler bolup geçdi: musulmanlaryň sosialist komiteti bilen tanyşdy.

Kazan merkezli tatar-başgyrt musulmanlarynyň guran bu guramasynyň ýolbaşçysy marksist-musulman gazetini çykarýan Mollanur Wahidowdy. Komitetde Mirseýit Sultangaliýew hem bardy. Metbugat organlary «Gyzyl baýdakdy».

Üç ýüz ýyllap halklaryň zyndanhanasyna öwrülen Russiýada bendilikde bolanlar azatlyklaryny talap edýärdi...

Olam indi bu göreşiň hakyky nökeridi...

### • **MUSTAPA KEMAL BILEN HAT ALYŞDY**

Bolşewikler 1917-nji ýylyň Oktýabr rewolýusiýasyndan soň üç ýyla çeken ýesirligi tamamlandy.

Moskwa gidip, musulmanlaryň Sosialist komitetiniň gapysyny kakdy.

Staliniň ýolbaşçylyk edýän rus däl halklar boýunça işleýän «Наркомнат»-larda (Ýurtlaryň halk komisdarlygynda) işledi.

Graždanlyk urşunda M.Sultangaliýewiň serkerdeligindäki musulmanlaryň 50 müň adamlyk «Gyzyl Goşunynyň» garamagyndaky Türk Gyzyl batalýonyny gurdy. Menşewiklere garşy söweşdi.

«Täze dünýä» («Yeni Dünya») gazetini çykardy. Karl Marksyň «Kapital» eserini gazetiň sanlarynda bölekleyin çap etdi.

Musulmanlaryň sosialist-kommunistik partiýasynyň propoganda býurosynyň başlygy wezipesine bellendi. Türk, fransuz, arap, tatar dillerini suwara bilýärdi...

Kommunistleriň «Internasional» kongresiniň açylyş dabarasyna delegat bolupgatnaşdy. Beýik rus ýazyjysy Maksim Gorkinin ýolbaşçylyk edýän ýygnaçynda Türkiýedäki kommunistik hereketleriň gözden sydyrylýandygyny aýdyp, çykyş etdi.

M.Sultangaliýew ýaly ýeke ýurduň sosializmine däl-de, bütindünýä rewolýusiýasy tezisine ynanýardy. Emma. Kazan-Simbirskde doglan Lenin Gündogar halklarynyň göreşiniň Mustapa Kemala edilşi ýaly «buržuaz milli aýaga galyşa goldaw» bilen çäkli bolup galmagyny isleýärdi.

Şeýle-de, ol bolşewikleriň Russiýa gelen Enwer paşanyň ýolbaşçylygyndaky ittihatçylar bilen aragatnaşyk açmagyndanam göwnühoş bolmady.

1920-nji ýylyň 10-njy sentýabry. Baku. Türkiýäniň Kommunistik partiýasynyň açylyş kongresine ýolbaşçylyk etdi.

Anadoludaky milli azat-edijilik göreşine goldaw bermek üçin Türkiýä gidermen boldy. Mustapa Kemal bilen hat alyşdu. Mustapa Kemal BMM-de (Ýokary halk mejlisinde) doly ygtyýarly wekilleriň bolmagyny isledi.

1920-nji ýylyň 19-njy dekabrynda ata watana dolanmak üçin ýola çykdy...

Kyrk günden soň...

27-nji ýanwardan 28-nji ýanwara geçilen gije 14 ýoldaşy bilen

öldürilip Gara deňize atyldy.  
Mustapa Suphini kim, nämüçin öldürdi?  
Ýüz ýyllyk syr bu...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 28.01.2021 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW. Taryhy makalalar